

Inspirační zdroje tvorby Václava Kálíka (1891–1951)

Mgr. Barbora Bortlová

Úvod

Skladatel, sbormistr, pedagog a člen České akademie věd a umění Václav Kálík, představitel druhé generace tzv. české moderny, se narodil 18. října 1891 v Opavě do rodiny Františka Kahlika¹, profesora dějepisu a zeměpisu na českém matičním gymnáziu. Období dětství a dospívání prožil v Zábřehu na Moravě, kde byl v roce 1896 František Kahlik jmenován ředitelem nově založeného matičního gymnázia. Kálíkova cesta k hudbě nebyla snadná. Kromě školních písní a nedělní kostelní hudby neslyšel ve svém dětství nic, co by mohlo rozezvuchet jeho nitro. A přece znamenitý sluch a hudební projevy byly takové, že se o něm už v šesti letech začalo mluvit jako o talentu, který by měl být odborně veden. V době studií na zábřežském gymnáziu (kam pro svou duševní vyspělost přešel ze čtvrté třídy obecné školy přímo do primy klasického gymnázia) „se začal učit hře na klavír a housle u místního regenschoriho Františka Hýbla, muzikanta-praktika, který vedle soukromých hodin vyučoval i nepovinnému zpěvu na gymnáziu. Brzy se však dostal do rukou hudebníka daleko povolanějšího a moderněji orientovaného; byl to profesor František Waic, který na zábřežském gymnáziu vyvinul bohatou a všestrannou činnost – zabýval se otázkami moderních hudebních metod, zejména intonačních, vybudoval početný pěvecký sbor i orchestr, s nimiž pořádal pěvecko-hudební akademie a stal se tak organizátorem celého zábřežského hudebního života. Kálíkovy pokroky v klavírní i houslové hře byly velké, takže mu bylo doporučeno studovat tyto nástroje na konzervatoři“; stalo se tak po maturitě v roce 1909, kdy odchází na pražskou konzervatoř a nechává se také zapsat na Karlovu univerzitu ke studiu dějin hudby. Stále zřetelněji ale poznává, že jeho místo bude jinde. Cítil v sobě tvůrčí jiskru – chtěl se stát skladatelem.

¹ PhDr. František Kahlik pocházel ze starého učitelského rodu. Původní rodové jméno Kalich bylo roku 1841 zkomoleno v matričním zápisu u jeho otce na Kahlich. Dva synové a dcera se psali Kahlig, třetí syn, profesor opavského gymnázia, Kahlik. Jeho syn Václav, hudební skladatel, o němž pojednává tento příspěvek, zprvu přejal otcův způsob podpisu, později však, asi roku 1918, jej změnil foneticky na krásně česky znějící Kálík. František Kahlik se vedle působení učitelského věnoval také vědecké a literární činnosti, ovládal němčinu, francouzštinu, angličtinu, ruštinu, polštinu i jazyky jižních Slovanů a byl činný i překladatelsky, jak dosvědčují jeho sborníky „Kytice z luhů slovanských a cizích“ vydávané v Opavě v letech 1891 a 1893, organizoval kulturní život, ale hlavně byl nadšeným vlastencem a bojovníkem proti germanizaci Slezska – byl členem všech českých spolků v Opavě, které rostly a sílily, v mnohých z nich funkcionářem, zejména Čtenářského spolku a Matice opavské.

Život skladatele Václava Kálíka byl dramaticky rušný už od mládí, poznamenaný rozvratem rodiny a nedostatkem lásky.² Snad právě proto se musel stát pěvcem lidského citu, výrazným lyrikem, opěvovatelem ideálu humanismu. Dovedl si v tom najít vzory jak mezi příbuzně laděnými básníky, tak i mezi skladateli, z nichž nejbližší mu byli jeho učitelé – Josef Suk, podobný citový typ umělce i člověka, Vítězslav Novák svou uměleckou smělostí a Josef Bohuslav Foerster svým sborovým projevem, jenž byl i Kálíkovi častým vyjadřovacím prostředkem. Václav Kálík jim ovšem směrově ani stylově nepodléhal; vytvořil si svůj vlastní osobitý sloh a svou techniku, která je ale plně v souladu s českou tradicí a jejími nejlepšími představiteli.

Doba, v níž se formuje umělecká osobnost Václava Kálíka, je obdobím, kdy se česká národně obrozenecká vlna mění v uvědomělý zápas za vytvoření samostatného národního státu. Český kulturně společenský život je v této době typický dvěma podstatnými rysy, a to: zdůrazňováním vlastenecko-národních prvků v kulturním dění a snahou navázat kontakt s význačnými kulturními proudy tehdejší Evropy. Kulturní atmosféra doby se v estetických postojích, uměleckých východiscích a hlavně v konkrétní tvůrčí práci Kálíkově intenzivně a často projevovala, třebaže sám několikrát prohlašoval, že je vůči dobovým proudům imunní³.

Z biografických dat můžeme usuzovat tyto hlavní typy kulturních vlivů:

- vliv pozdně obrozeneckého prostředí, které poznal Václav Kálík ve veřejné činnosti svého otce v Opavě a Zábřehu na Moravě;
- tendence k veřejné a politické angažovanosti, tj. legální i nelegální činnosti českých osobností kultury, zejména jejich pomoc nebo přímá účast na odboji během první světové války;
- vlivy filozoficko-estetických koncepcí jako impresionismu, symbolismu, expresionismu, částečně secese;
- odraz sociálně-třídních zápasů, které probíhaly ve světě a zejména u nás po první světové válce.

² Brzy po narození Václava matka syna i muže opustila. Příčinou mohly být neshody v manželství rodičů způsobené patrně velkým věkovým rozdílem, či citová rozpolcenost matky po úmrtí prvorozeného syna Vladimíra. Ludmila Kahliková se odstěhovala z Opavy do Prahy, kde začala nový osobní i profesní život (byla výbornou klavíristkou a zpěvačkou). Se synem se však už nikdy nesblížili, přestože Václav v Praze studoval a umělecky působil.

³ Blíže o tom v monografii VRATISLAVSKÝ, Jan. *Václav Kálík – obraz života a díla českého skladatele*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1961, s. 50-51.

Ve svých prohlášeních měl nepochybně na mysli obranu proti eklekticismu v umělecké tvorbě, který byl při spleti různých uměleckých stylů a směrů v meziválečném období velmi častým jevem.

Prameny tvůrčí činnosti

Při zkoumání cesty tvůrčího umělce nutno uvážit všechny faktory, které podmiňují jeho tvořivost. Jedním z inspiračních zdrojů je láska, vyplývající z citového vztahu k blízkým bytostem. Silným inspiračním momentem je příroda se svými barvami až po hmotné proměny a vedle obou, hlavně v minulosti, zde působí vědomí územní příslušnosti a společenské sounáležitosti vyjádřené výrazem „vlastenectví“. Následně také nastupuje oblast sociálního cítění a jeho odraz ve společenském soužití.

V Kálíkově případě lze vystopovat poměrné rozvrstvení několika podnětných skupin. Člověk hrál v jeho životě stejně významnou roli jako problémy národní, sociální a vlivy přírodní. Kálík, od mládí odkázán sám na sebe, se stal vnitřně silným mužem s přesvědčením, že zlo lze přemoci jedině láskou. Tento životní program uskutečňuje po celou svou životní pouť a v celém svém díle. Láska u něj prochází několika fázemi - od prudkosti citového vzplanutí až k citové krizi a bolestnému rozchodu, nebo k hluboké vroucnosti, způsobené čistou oddaností a obdivností. Citový rozvrat v rodině zanechal stopy v jeho hudbou prosycené duši. Na jedné straně hnán do náruče citové osamocení, na straně druhé potřeba něžného pohlázení a objetí. Kálík nerad svěřuje hudbě svá zklamání a citové krize průhlednou, výmluvnou formou. Jen jednou prozradil přímo a zcela jasně svůj milostný vztah ke své budoucí choti Marii Pokorné – je to v mužském sboru „Les“⁴ kde prozrazuje neskrytě své city, což později z tvůrčího procesu vylučuje. „Jsme tu tak sami dnes, konečně vyrazit smím, co dávno duši tíží, ...jak šumí nám dnes nad hlavou ten starý les ... sami jsme tu spolu, vyrazit ti to již smím, drahá, že mé srdce tvým je cele ...“.

I když se kolikrát v životě nacházel v situaci bolestného rozpolcení, vždy z této situace vychází jako vítěz, vyhlížející na životní problematiku z vyššího mravního nadhledu – podává ruku a objímá všelidskou láskou všechny, i ty, kteří mu ublížili. Pochopení tohoto Kálíkova myšlenkového pochodu skýtá třídílný cyklus „Zlá láska“⁵. První píseň je vzpomínáním na ženu jako symbol něžné touhy; má klidný průběh, v závěru přecházející v napětí – velký septakord vyvolává atmosféru nevěstičí štěstí. Druhá píseň nastupuje vzrušeně, skladatelem určeným tempem – „útočně, těžce, rubato“, používá zde stále se měnících rytmických útvarů (septoly,

⁴ Cyklus mužských sborů „Čtyři sbory“, komponovaný v letech 1913-1916 v Novém Veselí na Moravě – 1. Vánoční (na slova „Des Knaben Wunderhorn“), 2. Les (na slova N. Lenaua), 3. Vinice (na slova A. Sovy), 4. Zář (na slova K. Tomana).

⁵ Cyklus zpěvů pro soprán, housle a klavír, komponovaný v červenci 1919 v Praze. 1. Po týdnu (na slova J. S. Machara), 2. Po měsíci (na slova H. Heineho), 3. Po roce (na slova S. K. Neumanna).

dvě osminy proti triolám, čtyři šestnáctiny proti šestnáctinovým sextolám, synkopy), čímž se stupňuje neklid v celé skladbě. V závěru však dochází k vyrovnanosti, uklidnění.

Kálik nepoznal něžný cit lásky mateřské. Přesto na matku nezanevřel a litoval, že se s ní nikdy nesešel, když se dozvěděl o jejím úmrtí. Náladu plnou rodinné pohody vykresluje v půvabném mužském sboru „Vánoční“⁶, kde se vžívá do dětského světa, v němž je matka dítěti vším; něžné podmaňující kouzlo má ženský sbor „Anděl strážný“⁷ – „Políbí mne na líčko, zašeptá má hvězdičko, a to není anděl strážný, to jste vy, má milovaná mamičko“. Pro Kálíka je charakteristické, že dokázal zvolený text „opatřit“ jemu odpovídající-přiléhající hudbou.

Václav Kálik nezůstával u jediného inspiračního zdroje. Pramenem inspirace mu byla také česká krajina, v níž hledal uklidnění mysli a pohodu duše. V jeho případě musíme vzít v úvahu rodné Slezsko, v němž se střetávaly vlivy české a německé a k němuž se tématicky vrací v různých údobích svého života. Toto území a k němu přilehlý severomoravský kraj je územím tvrdého národnostního boje a promítá se do skladatelova prvního tvůrčího údobí. Patří sem první dochované skladby jako „Horská ukolébavka“ pro klavír⁸ a „Lidové písně severomoravské“ pro soprán a klavír⁹, s podtitulem „Památce mého otce, buditele Slezska a severní Moravy“. Vzpomínky na vyčerpávající práci svého otce a neutěšené mládí vracely později již zralého umělce do dob minulých. Bylo tedy logické, že i ve svém prvním cyklu pro mužský sbor z roku 1912¹⁰, se dotýká údělu svého kraje a záměrně zhudebňuje báseň Petra Bezruče „Slezské lesy“. „Jste tak jak já, slezské lesy, smutek se na kmen, na koruny věsí, hledíte přísně, jako moje myšlenky, jako moje písně ...“. Do rodného kraje se vrací nejen v tvorbě sborové, ale i komorní. V roce 1913 skládá „Intermezzo pro housle, klavír a zpěv“¹¹, kde znovu použije lidové poezie moravské a v druhé části prostřednictvím tklivé melodie-dojemného rozhovoru obou nástrojů pěje chválu kraji svého mládí. Není to však naposledy. Znovu se sem vrací v klavírní Suitě¹² a klavírní skladbě „V horách“ (Praděd) z roku 1915. Úsvit svobody po

⁶ Viz pozn. 4.

⁷ Ženský sbor komponovaný na slova J. V. Sládka na jaře 1949 v Praze. Věnován Josefu Plavcovi a jeho choti k narození syna.

⁸ Horskou ukolébavku složil Kálik jako šestnáctiletý r. 1908 v Zábřehu na Moravě.

⁹ Cyklus „Lidové písně severomoravské“ je z roku 1911 a patří sem písně: Ztratila se kravarečka, Zazpíval on sobě, Trhala jahody, U potoka, Pod Zděchovem, Okolo Boutína, U Janka.

¹⁰ První sbory „Čtyři nokturna“ pro mužský sbor. 1. Večer (na slova E. Mikhaila), 2. Slezské lesy (na slova P. Bezruče). 3. Květnový večer (na slova J. Rokyty), 4. Večer v lukách (na slova lidové poezie moravské).

¹¹ Skladba má podtitul „Letní den“. I. Ráno - pro tenor a klavír na slova lidové poezie moravské, II. Odpoledne na mezi - pro housle a klavír, III. Večer - pro tenor a klavír na vlastní slova.

¹² Všechny čtyři části Suity mají své podtituly: I. fuga (Práce je údělem člověka; je těžká, ale nakonec sladká), II. fuga (Večerní rozjímání), III. fuga (Vzpomínky na hory, kraj mého dětství), IV. Variace (Co jest nad vámi, jiskřící hvězdy? – Hluboká noc – a žádná odpověď).

skončení I. světové války v roce 1918 jakoby z něj setřásl úzkost o osud Slezanů. Nastoupil cestu vyrovnaného a prosluněného života korunovaného osobním štěstím v poklidné přírodě Českomoravské vysočiny a v blízkosti své pozdější choti. Tehdy u něj nastupuje další tvůrčí období, charakterizované náklonností k přírodě. Českomoravská vysočina působila na Kálíka neodolatelným kouzlem; cítil v ní sounáležitost s přírodou severomoravskou. Spěchal sem z ruchu lidské společnosti, v níž poznal mnoho falše, neupřímnosti a neporozumění. Lid Vysočiny jej přitahoval zdravým postojem k životu, věrností k vžitým mravním zásadám a vztahu člověka k člověku. Vztah Kálíka k přírodě měl svůj filozofický podtext. Příroda byla pro něj něčím, kde vládne řád, otevírala mu obzory vzdálenější, přivádějící ho na cestu k vyšší kráse. Z tohoto vznešeného pohledu vznikala jeho díla s tematikou přírody.

„Můj kraj“¹³ je pokornou a oddanou písní rodnému kraji. Sbory jsou obdivnou a oblažující písní české krajiny v úzkostných dnech 1. světové války. V kapkách rosy vidí slzy českých očí, z nichž v té době vytékaly celé proudy. S úžasnou barevností vykresluje zadumanost jihočeské krajiny v „Rybnících“ a závěr cyklu je krédem Kálíkovým, vírou, že „láskou země všechno žije“. Jako kontrast k cyklu Můj kraj vytváří další cyklus „Její kraj“¹⁴ – lyrický, jemně koncipovaný; je něžným vyznáním a projevem šťastného období sobě oddaných bytostí.

Kálík jako umělec nestál stranou událostí, které jej obklopovaly. Dobře si uvědomoval situaci, v níž v době válečné stál on jako jedinec i celý národ. Jeho národní uvědomění ho přímo vybízelo, aby umělecky vyjádřil své stanovisko v době národního útlu. Naskytl se mu text Tomanovy básně „Září“¹⁵ – český venkov se za sobotního podvečera, v den svátku sv. Václava, připravuje k odpočinku po celotýdenní práci. Do ticha svatováclavského večera zaznívají zvony. Jejich zvuk inspiruje k prosbě svatému patronu o záchranu těžce zkoušené vlasti. Ve svém sboru, stejného názvu, chce Kálík prostým chorálovým úvodem v unisonu čtyř hlasů vyjádřit nejen prosbu jedince, ale sílu mas, které prosí o klid a mír. Celý sbor je vybaven úchvatnou prostotou, avšak mohutné síly. Jiný sbor, majestátní „Návrat do vlasti“¹⁶, je dílem mužného, hrdinného výrazu, oslavný hymnus nadšené odvahy. Je to dílo prožité, neboť krátce

¹³ Cyklus mužských sborů z r. 1916, komponovaný v Novém Veselí. 1. Pohled do kraje (na slova J. Vrchlického), 2. Podzimní silnice (na slova J. Vrchlického), 3. Rybníky (na slova A. Sovy), 4. Horský kraj (na slova A. Sovy).

¹⁴ Cyklus ženských sborů z r. 1917, komponovaný v Novém Veselí. 1. Oblaky (na slova J. Nerudy), 2. Pole (na slova A. Sovy), 3. Most (na slova J. Mahena).

¹⁵ Viz pozn. 4.

¹⁶ Mužský sbor na upravenou báseň Otakara Theera z r. 1917.

před vypuknutím I. sv. války se skladatel sám vrátil z ciziny. Ani ukončení války nebylo pro Kálíka oddechem. Snažil se po svém - svou hudbou nalézt její příčiny a prostředky jak jí zabránit, přiblížit člověka člověku. Je ve své době prvním naším skladatelem, který se zabývá otázkou mírovou. Nenáviděl násilí a surovost. Byl přesvědčen, že jedině láska je schopna učinit svět lepším a krásnějším, dá mu klid a mír. Z tohoto přesvědčení vzniká „Mírová symfonie“¹⁷ dílo neobyčejné síly, dramatickosti a vroucnosti s závažnou myšlenkou v pěveckém sólu: „Ach, osude, přej nám mír, ten sladký mír! Vždyť mír je život a války nesou smrt!“

Období první světové války nebylo jediným válečným běsněním, na které reaguje svou tvorbou. Kruté mnichovské rozhodnutí těžce doléhá na skladatelovo nitro. Jeho rodná Opava, celé Slezsko a severomoravské území je připojeno k německé říši. Kálík je si vědom, že národ může burcovat a jeho sebevědomí podpírat jen lidovou písní, ke které se obrací už v roce 1934, tušící blížící se nebezpečí. Tehdy začíná psát své „Čtyřlístky lidových písní“¹⁸, zvláště v roce 1939 s přesným označením „Čtyřlístek lidových písní pro mužský sbor z krajů nám odervaných mnichovským rozhodnutím“. Na násilí a bestialnost ještě odpovídá dílem, prvním toho druhu ve skladatelově tvůrčí činnosti, kterým je opera „Lásky div“¹⁹, komponována v letech 1942–1943 na motivy staré toskánské legendy, řešící příběh kdy se viník zpovídá v kostele před sochou božstva ze svých vin. Kálík si příběh libretisticky zpracoval sám; opět zde vyzdvihuje ušlechtilý a lidsky důstojný vztah člověka k člověku – etické hodnoty, které tato hanebná epocha tak pošlapala.

Nový život po osvobození skýtá naději, že přichází doba nástupu nové generace. Kálík ji vítá verši J. V. Sládka „Mladé chasy“ – ženským, rytmicky živým, sborem, prodchnutým citem čínorodého vlastenectví. Těm, kteří se nedožili, věnuje vroucí, strhující „Malé requiem“, ženský sbor na slova Heleny Hudcové z roku 1945 a „Zpěv noci osvobození“, smíšený sbor, převážně chorálně nesený, na slova V. Dyka z roku 1946. Volba tóniny v tomto sboru (d moll) je záměrná. Je v ní hrdinství, jako byla hrdinstvím obětí padlých.

¹⁷ I. symfonie „Mírová“ pro velký orchestr se sopránovým sólem, na vlastní text Václava Kálíka. Na první části začal pětatřicetiletý skladatel pracovat na podzim r. 1926 v Nymburce před odjezdem do Itálie a dílo dokončil v Římě následujícího roku.

¹⁸ Čtyřlístek lidových písní pro ženský sbor z r. 1934, Čtyřlístek lidových písní pro smíšený sbor z r. 1935, Čtyřlístek lidových písní z našeho pohraničí pro ženský sbor z r. 1939.

¹⁹ Jednoaktová opera, která byla přijata k nastudování olomouckou operou. Uzavření českých divadel v době okupace však odsunulo její provedení o sedm let. Premiéra se pak konala v Liberci 20. listopadu 1950. Operu nastudoval a řídil Oldřich Pipek.

Odhalil-li dosavadním dílem Václav Kálík své nitro citově osobní, sociálně cítící, oddané národu a rodnému kraji, vytkl si ještě další cíl; vzdát hold milovanému městu – Praze. Roku 1950 dokončil cyklus mužských sborů „Pražské obrazy“²⁰, započatý už v roce 1948. Cyklus má dvojí tvářnost: první polovina opěvuje Prahu idylickou, druhá je obrazem Prahy vznešené. Drobné části „Na uhelném trhu“ a „Na Petříně“ jsou žánrově obrázky plné humoru a pohody z lidového pražského prostředí a z petřínských stránek, části „Hudba“ a „Praha“ jsou panoramatické fresky zachycující vznešený majestát města. Kálíkově povaze i uměleckému naturelu zde znamenitě vyhovovaly vznosné verše J. Vrchlického, které mu daly příležitost plně rozezpívat mocně vyklenuté plochy v úchvatné výrazové šíři.

Závěr

Václav Kálík se ve své tvorbě dotýká mnoha oblastí. Nešlo mu nikdy o chvilkové opojení, nýbrž sledoval každým hudebním projevem velkou myšlenku, nad níž je nutno se zamyslet. Celou Kálíkovu tvorbu můžeme zařadit do tří skupin: je to svět lyrický, velebný, monumentální. Jeho skladatelský odkaz je vyhraněný a osobitý od prvních skladebných počátků tvůrčí cesty. Velké vzdělání, prohlubované neustálým studiem hudby, jak z hlediska ryze uměleckého, tak vědeckého, rozumová schopnost, podpořená silnou dávkou intuice a estetického vkusu mu umožňovaly zmocnit se všech tajů hudby. Pro jeho rozhled po umění všech odvětví, zejména výtvarném, literárním a z vědních oborů po filosofii a historii, jej můžeme přiřadit k umělcům vzácného duševního obzoru. Byl skladatelem, instrumentalistou, dirigentem. Jeho díla vynikají bohatou melodikou a zvukovým vzletem. Mravní stanovisko Kálíkovo vyvěralo z vyššího řádu, který hledá dobro jedince a tím i celku. Jako tvůrčí umělec se snažil svým uměním přeměnit nitro člověka – naučit lidi ctít jeden druhého, vážit si hodnot lidského snažení, vzájemně se milovat. Dílo, které tyto vlastnosti má, nikdy nestárne.

²⁰ Cyklus čtyř mužských sborů o Praze. 1. Na uhelném trhu (na slova B. Mikyskové), 2. Na Petříně (na slova L. Brejchy), 3. Hudba (na slova J. Vrchlického), 4. Praha (na slova J. Vrchlického).

PRAMENY A LITERATURA

VRATISLAVSKÝ, Jan. *Václav Kálik – obraz života a díla českého skladatele*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1961.

Sborník z konference. „*Václav Kálik a jeho místo v české kultuře*“. Opava: Slezské zemské muzeum, 1971.

Pozůstalost Václava Kálíka (Oddělení Muzikologie, Slezské zemské muzeum v Opavě)

Nahrávky skladeb Václava Kálíka (archiv Českého rozhlasu, archiv Supraphonu, a.s.)